

A KÖZÖSSÉG HIÁNYA ÉS A HIÁNY KÖZÖSSÉGE A PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK BEN

„Ó, jaj, barátság, és jaj, szerelem!
Ó, jaj, az út lélektől lélekig!”
(Tóth Árpád)

„óh, mindent titkos szálak fűznek össze,
csak a lelkek maradnak így, külön...”
(Jovan Dučić)

I. Individuum és önmeghatározás

Nádas Péter regényei az *Egy családregény vége* óta a *Párhuzamos történetek*ig az individuum és az önazonosság, az önmeghatározás regényei. A *Családregény* a közös horizontok felszámolását, a nagy közös történetek ellehetetlenülését és az én magára maradtságát mutatja fel. A regény a nagypapa alakjával a nagy közös történetek személyes vonatkozásainak modern attitűdjét szemlélteti, ahol az egyén feladata, hogy sajátjává – illetve a történet megosztásával más számára is hozzáférhetővé – tegye a közös horizont(ok) tereit és idejeit. A *Családregény*ben a nagypapának a korábbi hagyományozókkal szembeni újító tevékenysége abban nyilvánul meg, hogy családtörténete egészének írójává válik, szemben a hagyomány által kínált olvasói pozícióval, amely a történet egészének értelmét előre adottként kínálta fel, és ezt az új attitűdöt hagyományozza tovább. Így, habár a regény a nagy közös történetek ellehetetlenítésének és brutális elhallgattatásának regénye (ez az egyik legerősebb kritikai aspektusa), egyben egy olyan attitűd és gondolkodásmódé is, amelyet a közös horizontok hiányaitól függetlenül is mint imperatívuszt állít. Ez az imperatívusz a modernitás értelmében vett önteremtés attitűdje, vagyis hogy az én maga adjon formát önmaga számára, és ne külső meghatározottságok, illetve előre adott értelmek összességként ismerje fel önmagát.

Az *Emlékiratok könyve* ezen attitűd alapján történő önmeghatározás regénye. Közös narratívák hiányában az egyén feladata létrehozni önmagát, amely létrehozás a műben mint az önelbeszélés hangsúlyosan individuális módja jelenik meg. A névtelen elbeszélő hátrahagyott kéziratjai (a regény jelentős része) ezen önteremtés lenyomatai, ahogyan arra többek között Csordás Gábor is rámutat.¹ De a regényben mindvégig jelen vannak a közsnek, a közösségteremtésnek a lehetőségmódjai, amelyeket Selyem Zsuzsa mint a szabadság lehetőségeit nevez meg. Ezek a lehetőségmódok alapvetően a szerelemben és a barátságban (a kettő, ahogy később látni fogjuk, szorosan összekapcsolódik), illetve a forradalomban, mint a modernitás közösségének lehetőségében azonosíthatók.² Harmadik-

¹ Vö.: Csordás Gábor: *En filigrane, en mouvement. Élet és Irodalom*, 2005/51. 6.

² Vö.: Selyem Zsuzsa: *Liaisons politiques dangereuses*. (Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*.) *Jelenkor*, 2006/4. 459–460.

ként és egyben az előző kettő lehetőségfeltételeként pedig a testek közösségét kell kiemelni.³ Az *Emlékiratok*ban sem a forradalom (mint a modernitás útja) sem a szerelem nem képes a szabadság, vagyis a közösség tartós létrehozatalára, de mégiscsak megteremtik azt. Mindkét esetben az én integratív feloldódásáról beszélhetünk egy közösen, amely a másikkal, másokkal való egyesülésben realizálódik.

Mindehhez a szabadságnak azt a fogalmát kell megértenünk, amelyet Axel Honneth határoz meg Isaiah Berlin két szabadság-fogalmának elégtelensége kapcsán.⁴ Honneth az individuális szabadság-fogalmakkal szemben Hegel és John Dewey elméleteire alapozva dolgozza ki saját interszubjektív fogalmát, amely szerint a szabadságot olyan „kooperatív folyamatként kell elgondolnunk, mely csakis mások hozzájárulásával valósul meg, és közben mindenkinek a céljai megvalósulnak.”⁵ Honneth példái – az *Emlékiratok könyve* központi kérdéseire hasonlóan – a szerelem, a barátság és a demokratikus akaratképzés, amelyeknek elengedhetetlen előfeltételül egy közös szándék és akarat létrejöttét szabja meg. A szabadság e harmadik fogalmában a közös szándékon és akaraton nyugvó együttműködés olyan gyakorlatát vázolja továbbá Honneth, amelyben az egyén egy „mi” tagjaként van jelen, anélkül, hogy megszűnne individuális önállósága. Azt mondhatjuk tehát, hogy az *Emlékiratok könyvében* a közösség hiányában magára maradt szubjektum önteremtésének mikéntje szorosan összekapcsolódik azoknak az utaknak a keresésével, amelyek már épp ezt az „én”-t oldanák fel (az iménti együttműködés értelmében) egy közös elbeszélésben, a „mi” nevében. A *Párhuzamos történetek* esetében ezt a „mi”-t, vagyis a közösség kérdését (úgy is, mint a szabadság lehetőségfeltételét) a regény legmeghatározóbb kérdésvetetésének tekinthetjük, továbbra is a szerelem és a barátság alapként megjelenő lehetőségeivel. Éppen ezért, mielőtt továbblépnénk, előljáróban nézzük meg, miként beszél Nádas a szerelemről a tárgyának szentelt előadásában.

Az *égi és a földi szerelemről* szerelem-koncepciója a szexualitásra redukált, illetve azon alapuló szerelemképzetekkel szemben fogalmazódik meg: „A szexualitás fogalma éppen arra a kérdésre nem ad feleletet, hogy valaki miért éppen ebbe, és nem egy másik személybe szerelmes. A szexualitás fogalma úgy fogja föl a szerelmet, mintha az a nemek dialógusa lenne, holott a szerelem nemhogy nem a nemek dialógusa, de még csak nem is a testké.”⁶ Majd pár oldallal később arra is választ kapunk, miknek a párbeszédékként értelmezi a szerző a szerelmet: „...keresem a szépnek és a rútnek, a jónak és a rossznak, mindannak a helyét, amivel a szerelem foglalatatoskodik, s ezt a helyet kizárólag az ember alkatának foglalatában találom meg, a tulajdonságoknak a tulajdonságokkal való dialógusában, és nem az ember sexesában.”⁷ Ez a felfogásmód egyszerre biztosítja Nádas számára annak lehetőségét, hogy a szerelem bármilyen nemű két ember között létrejövő kölcsönös relációként legyen értelmezhető, vagyis hogy egyaránt beszélhessen égi és földi, azaz azonos neműek és különböző neműek közötti szerelemről. Másrészt pedig, hogy az emberi alkatoknak mint a különböző tulajdonságok összefüggésszereleinek párbeszédékként elgondolt szerelem-koncepcióban az ember egészékként lehessen jelen, ne csak testére vagy szellemére redukált-

³ Az *Emlékiratok könyvének* mint a testközösség regényének az értelmezéséhez lásd: Bagi Zsolt: Testközösség és múltfeldolgozás. *Kalligram* XI. évf. 2002/10. (<http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2002/XI.-evf.-2002.-oktober-Nadas-Peter-60-eves/Testkoezoesség-es-multfeldolgozas>, letöltés dátuma: 2016. 07. 26.)

⁴ Berlin két szabadságfogalmához lásd: Berlin, Isaiah: A szabadság két fogalma. In.: Uő.: *Négy esszé a szabadságról*. Budapest, Európa, 1990. 334–443.

⁵ Honneth, Axel: A szabadság nem két, hanem három fogalmáról. Ford.: Deczki Sarolta. *Pilpul.net* (<http://pilpul.net/uncategorized/axel-honneth-a-szabadsag-nem-ket-hanem-harom-fogalmarol>, letöltés dátuma: 2016. 07. 07.)

⁶ Nádas Péter: *Az égi és a földi szerelemről*. Pécs, Jelenkor, 2010. 148–149. k.t. – H.Z.

⁷ Uo. 151. k.t. – H.Z.

ságában.⁸ Mindez a szerelmi kapcsolatok realizálódását tekintve meglehetősen széles skálát tesz lehetővé két ember tulajdonságának illeszkedésében és kölcsönös igenlésében.

Radnóti Sándor a regényt kivételes érzékenységgel tárgyaló írásában amellet érvel, hogy a *Párhuzamos történetek* a mű pőre nemisége által elveszíti a kapcsolatot az olyan humanista vezérfogalmakkal, mint a szerelem, a barátság vagy a szeretet.⁹ Radnóti szerint ugyanis Nádas e regényében az egész európai szerelmi tradícióval szakít.¹⁰ Szinte kivétel nélkül egyetérttek Radnóti idézett szövegének állításaival, a következőkben mégis két pontban attól kissé eltérő értelmezést kívánok nyújtani. Az első pontban a szerelem lehetőségének megjelenését vizsgálom a regényben, és ehhez a mű két olyan egymásba fonódó történetét értelmezem, amelyek egymás ellenpontjaiként artikulálódnak (e két szál Radnótinál is központi helyet foglal el), majd a második pontban választ kínálok e megjelenésmódok lehetséges motivációira.

II/1. Hosszú, forró, páros magány

A regényt tárgyaló irodalom kitüntetett figyelmet szentelt a szeretkezési jelenetnek Ágost és Gyöngyvér között. *Az ész csöndes érvei* című fejezet a két szereplő kapcsolatának kezdeti heves, folyton újakezdett szeretkezését jeleníti meg. Mindez az elbeszélésben a *Titkos életének bejáratán* című fejezetet követi, amely a történet időrendjének későbbi eseményeiként beszéli el azt, ahogyan Gyöngyvér Ágost önkielégítése láttán ráébred kettejük lehetséges egységének kudarcára. *Az ész csöndes érvei* leírásában (is) elnyújtott szeretkezési jelenete ezzel szemben azt mutatja be, miként volt jelen e kudarcra ítéltség már kapcsolatuk kezdeti pillanataiban. Mindez nem azt jelenti, hogy ideiglenesen ne jönne létre kettejük egysége. Ez az egység azonban esetükben csakis az érzékiség szférájára redukálódik. Küllemük, testi szépségük miatt választották egymást, ha Gyöngyvér bálványozása erősebb is Ágost vonzalmánál. Mindaz, ami az érzékiség értelmében vett esztétikain túl van, egységükben disszonanciát eredményez.

„Nem volt egymásban gyakorlatuk, és furcsa módon nem is tettek szert ilyesmire. Amitől nem csak az időérzéküket veszítették el, hanem mindenféle kívüllagra vonatkozó érdeklődésüket. Ők maguk lettek egymásnak az egyetlen lehetséges kívülvilág, s ezért önmagukban egymásnak sem lehettek olyannyira fontosak, hogy holmi részletek miatt belebeszéljenek az egész idejébe. Tulajdonképpen nem volt pontos képük arról sem, hol, milyen a másik, mert a tudás a kezükben, az ajkukon és a nyelvükön ült meg vagy az orrüregük csillámszöreiből, inkább csak sejtették, hol végződik egyikük és a másik hol kezdődik el.”¹¹

Az idézett részlet a két szereplő kölcsönös feloldódását mutatja egy közösben, a másik érzéki tapasztalatában, és ez a kölcsönösség az elbeszélésben is jelöltté válik az „ők” által.¹² A regényben a feloldódásnak e pillanatai olyan alkalmak, ahol az egyes szereplő

⁸ Bár a kötetben alkaton Nádas jobbara lelki alkatot ért, az alkat egyik elemeként gondolja el a nemiséget és a testiséget, vagyis nem zárja ki azokat koncepciójából, csupán nem tekinti elégségesnek a szerelem fogalmának meghatározásához. Vö.: Nádas, *Az égi és a földi...*, 150–151.

⁹ Radnóti Sándor: *Az egy és a sok*. Holmi, 2006/6. 776.

¹⁰ Uo. 781.

¹¹ Nádas Péter: *Párhuzamos történetek I-III*. Pécs, Jelenkor, 2012. I. 312. k.t. – H.Z. (A továbbiakban „PT” jelzéssel a hivatkozások a főszövegben e kiadásra utalnak.)

¹² Az androgün-mítosz Erős-meghatározásának komikus megjelenítése ez Nádasnál, amelyet Arisztophanész mesél *A lakomában*. E szerint az ember vég nélkül vágyakozva kíván „kedvesével

perspektívája nem közvetítheti e tapasztalatot a regény elbeszélésével, ezért a narrátor veszi át a szót, és közvetíti kettejükről. Bármelyikük egyéni tapasztalata ugyanis éppen azt a műben ritkán létrejövő közöst egyoldalúsítaná, amely a szereplők együttes jelenlétére vonatkozik. Az elbeszélésnek e működés módjára és motiváltságára a későbbiekben még visszatérek.

Az *En burka* a *Párhuzamos történetekben* azonban csak ideiglenesen oldható fel a mássikkal való egyesülés által. Kettejük egységét az *ész csöndes érvei* törik fel, ahogy arra a fejezetcím is utal. Az elbeszélés aprólékos részletességgel ugyanazon a szinten és módon – sok esetben mondaton belüli jelöletlen váltásokkal – ábrázolja az aktus mikéntjét, egymással folytatott párbeszédüket és folyamatosan zajló belső beszédeiket. Bagi Zsolt erről a megjelenítésmódról mondja, hogy a világot megragadó tekintet a regényben kifordítja a bensőt, testszerűen látható felületté téve azt.¹³ Az aktus közben Gyöngyvér gondolatai az önfeltés körül forognak: hogy az, amit tesz, tönkreteszi mindazt, amit éppen megél. Ennek az önfeltésnek az élettörténeti okaiként idéződnek fel benne gyermekkori traumatikus emlékképei. És valóban elvétí a pillanatot, vagyis elvétí felismerni Ágost magára záródásának okait, aki vele egyidejűleg saját gyermekkori traumatikus élményeiről gondolkodik.

„...oly erősek lettek a belső képeik, hogy hiába látták egymást ilyen megszakítatlanul és leleplezeten, ennyire híján minden korábbi méltóságnak, szépségnek és bájnak; az önálló, egymásra nem vonatkozó, egymást majdhogynem kizáró belső képeiket sem tudták leállítani. Sőt, nem csak ez. Mindketten erősen, világosan gondolkodtak, aminek a szerelmi cselekvésekhez látszólag szintén nem volt sok köze, vagy legalábbis nem voltak rögzíthetőek az érzetek és a gondolatok kapcsolódási pontjai.” (PT I. 345-346. k.t. – H.Z.)

Bár egységük disszonanciáját *Az ész csöndes érveiben* felmutatja a regény, csak az *Azok ketten* című fejezetben teljesíti ki azt. A fejezet a közös ébredés eseményén keresztül egy olyan utat ábrázol, ahol a szereplők a másik érzékelésbeli tapasztalatából indulva juthatnának el egymás lehetséges megértéséig.

„Egymással eltelt érzeikkel így fogták föl a kölcsönösségüket, bár egyáltalán nem voltak a tudatában, hogy ez most kivételes pillanat. Nem csak nem tudták volna megmondani, hogy miként hívják a másikat, akinek a teste ennyire magába itta minden önmagukról alkotott elképzelésüket, de jó ideig még a saját neveiket sem. Önképük helyére beáramlott a másik ember tolakvó énje, mint ahogy saját testük alakját és érzetét a másik test érzete és állagának érzékelése oldotta szét. Nem láttak mást, mint sötétet és sötétet, sehol mást, mint sötétet, miközben a másik adottságaiba merülve érzékelték, hogy feltehetően vannak olyan saját tulajdonságaik, amelyekhez vissza kéne találniuk.” (PT II. 75. k.t. – H.Z.)

---

egyesháttérrel s összeforrrva kettőből egygé válni.” Platón: *A lakoma*. (Ford.: Telegdi Zsigmond, Horváth Judit) Budapest, Atlantisz, 1999. 53. Az érzéki egyesülés e módját, amelyben az én elveszíti saját teste határainak érzetét a másikkal „összeforrrva”, a *Szerelem* című – Platón-paródiaként is olvasható – Nádas-szövegből ismerhetjük, ahol az iménti állapotot követően a testi érzetek elvesztésével önmaga ideális énjéhez eljutó marihuána-fogyasztó a bölcsesség helyett végső kétsebbeesésére lel.

¹³ Bagi Zsolt: A tekintet (Még egyszer test és írás fenomenológiájáról). *Jelenkor*, 2012/10. 962. (<http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2567/a-tekintet>, letöltés dátuma: 2016. 07. 26.)

Az egymásba olvadás kölcsönösségét azonban ismét az öntudat rombolja szét, a gondolkodás és a világról, illetve önmagukról való értelmi tudás. A közös élvezés utáni álomból ébredés fejezete tehát közösségükből való öntudatra ébredésük leírása is egyben, ami esetükben azonos az egymástól elválasztottsággal. „Magukat értették, valamelyest kívülről is látták, de nem értették a másikat. / Bámulták egymást, jó lett volna csodálatuk és idegenkedésük tárgyát igazán és mélyen érteni.” (PT II. 89.) És Gyöngyvér csak jóval később érti meg ezt a különállást, akkor is csak érzéki megismerése által, a már említett *Titkos életének bejáratán* című fejezetben:

„Számára a tagadás a csúcs. Amihez nincsen út. Akkor hozzá sincsen út. / De hiszen éppen ez vonzotta ennyire a férfihoz, hogy ugyanilyen egyedül és érinthetetlenül áll. Csakhogy más, nem egyeztethető a belső ritmusuk. Ezt végre megértette, bár nem fogalmazta meg, mert a hallásával értette, a ritmusérzékével fogta fel a másik szinkópázott ritmusát.” (PT I. 298. k.t. – H.Z.)

Az érzékinek ezt a tudáslehetőségét az állatival azonosítja a regény, ahogy arra Selyem Zsuzsa felhívja a figyelmet.¹⁴ A világ- és a másik tapasztalásának (megismerésének) ezen állati és értelmi módjai az egyik központi szereplő két életként is megjelennek. Kristóf éjszakai és nappali életéről van szó. Alámerülése az éjszakába találkozás egy világgal, melynek szabályai és a szabályok megismerési lehetőségei is egészükben az érzékiségen alapulnak.

„Anélkül, hogy törekedtem volna rá, jómagam is ezekhez a szabályokhoz és nyitva hagyott kérdésekhez igazítottam a viselkedésemet, s ezért mindig azon kaptam magam, hogy mindent ugyanúgy teszek, a tiszta érzéki fölfogás nevében épp olyan állhatatlan vagyok, mint a többiek. Idővel nem volt olyan helyzet, amelyet ne az erkölcs és az értelem megkerülésével, úgymond tisztán az érzékeimmel láttam volna át. / Mérhetővé vált az éjszakában a különbség a kétféle tudás között.” (PT II. 125. k.t. – H.Z.)

De ebben rejlik e világ elégtelensége is számára. Nappali énjét hurcolja magában az éjszakai világába: „Valakire vágyakoztam, akinek a személyiségem megfelel, ők pedig bárkire, aki a testével tesz eleget a rögeszméiknek.” (PT II. 45. k.t. – H.Z.) Az égi és a földi szerelemről szerelem-felfogása alapján Kristóf szerelmet keres a margitszigeti éjszakában, hiábavalóan. A testiségre redukáltságával (a vággyal, az ösztönökkel) e világ ugyanis a legáltalánosabb közöst jelenti, a totális személyiségnélküliséget, ahol helyét is csak e testiség által előre kijelölve nyerheti el: a margitszigeti WC éjszakai falanxában.

II/2. A másik út

Az eddigiekből úgy tűnik, a személyiség (mindazzal, amit az egyén élettörténetének szociális vagy kulturális meghatározottságaival magával hoz) végső kerékkötője az egyesülésnek. A regény – a mű egészére jellemző jelentésteremtő elvnek megfelelően – egy másik szerelmi történettel ellenpontoszza e jelentést. Az ellenpontoszásnak, az elcsúsztatásnak, az eltolásos ábrázolásnak a különféle technikáival Nádas a *Leírás* kötet szövegeinek írói belátásait alkalmazza következetesen, folyamatos formai megújításokkal élve. A leíró ábrázolásmód variációkban adott tárgymegjelenítési módja, mint az ideologikusan egyértelműsítő megjelenítéssel szembeni ábrázolás, egyrészt a mindentudással szemben artikulálódik, másrészt az

¹⁴ Selyem Zsuzsa: *Tiergarten. Jelenkor*, 2015/7–8. 860–861.

értelemképződésben fokozott hangsúly hárul az egyes variánsok közötti kapcsolatokra; az elbeszélői szólam dogmatikusan értekező és értékelő kijelentései helyett a variánsok egymás közti viszonyaiban jöhetnek létre a kritikai hangsúlyok. A *Párhuzamos történetek* a szerelmi és a baráti kapcsolatok lehetőségeinek számos ilyen történetvariációját mutatja fel egymásba ágyazva.¹⁵ Az általam részletesen tárgyalt két összefonódó történetszál azáltal kerül előtérbe, hogy már *A lakomában* szembeállított két alapról indítja szereplőinek egymáshoz fűződő viszonyát: a testi és érzéki szerelem, illetve az ideális szerelem két végpontjáról, amely alapok szembenállása máig meghatározó a szerelmet tárgyaló európai gondolkodás terén.

Szemzóné és Madzar közös története Gyöngyvér és Ágost kapcsolatának inverzeként ábrázolódik a regényben. Kettejük kalandja a megértés és a közös teremtés tragikus meséje. Kölcsönös vonzalmuk nem a másik test szépségének magával ragadásából születik: Madzar többször megjegyzi magában, hogy nem látja szépnek a nőt, mégis kívánja, ahogy margitszigeti sétájuk során a nő is csúnyának látja a férfi kezét, mégis vágyik annak érintésére. Vonzódásuk elmélyülésének alapját nyitottságuk a másakra, kölcsönös megértésük nyújtja.

„Mintha megcsúsznának a szellemi és a testi élvezet között. / Hiszen eddig egyáltalán nem vette észre, hogy ez a nő tetszene neki, gondolta a férfi. Enyhén keményített, gondosan vasalt, fehér selyempuplin alsónadrágja, mely combközépig ért, lefogta a merevedését, mégsem akadályozhatta meg. Kifejezetten csúnyának találta a nőt, bár szokatlanul intelligensnek és önállóan, ezt el kellett ismernie. De épp ezért az ilyen nő nem volt az esete, vagy legalábbis ez volt a meggyőződése önmagáról.” (PT II. 163.)

És ez a megcsúszás vezet önállóságaik ideiglenes elvesztéséhez: „Volt egy idegen erő, mely szétzúzta az önállóságukat. A másik tette tönkre, a másik, volt egy másik, lett egy másik.” (PT II. 167.) Kettejük kölcsönös vonzódása, hangsúlyozva a szembenállást Ágost és Gyöngyvér kapcsolatával, nem teljesedik ki a szeretkezés aktusában, mégis teremtővé válik, megtestesül: annak eredménye Szemzóné rendelője, magába zárva Madzar sajátos, bútorai által közölt szerelmi vallomását. A regény pedig e közös produktum elkészülésekor mondja ki kettejük egységének jelentőségét és halálraitélttségét is: „Ízesen és mélyen fölnevettek, mint akik a különben megfoghatatlan ellenségben vesznek elégtételt. / Ezek ugyan mindent elfuseráltak, legszívesebben az egész nagyvilágot elfuserálnák, de *ők most túljártak a dilettáns banda eszén.*” (PT II. 200. k.t. – H.Z.) Produktív szembenállásuk a kor uralkodóvá váló tendenciáival jelzése egy magatartási lehetőségnek, amely tartóssá nem válhat, ahogy azt a regény fejezetcímei is jelzik. A modernség jegyében végrehajtott közös cselekvés, és az általa létrehozható új civilizáció Magyarországon a korban amerikai álom. Mindaz, amivel szemben közös cselekvésük realizálódik, végül nemcsak magát a rendelőt számolja fel, de egyúttal mindent, ami Szemzónét visszatartotta attól, hogy teljes egészében átadja magát vonzalmának. És ebben rejlik kettejük élettörténeti együttállásának tragikus volta is, szemben a másik kettős komikusságával. Míg Szemzóné és Madzar esetében személyiségeinek kívüli tényezők teszik lehetetlenné az egység létrejöttét, amely visszatartó tényezőket majd brutális kegyetlenséggel semmisít meg a „dilettáns banda”, Ágost és Gyöngyvér esetében személyiségek különbségei (mind adottságbeli, mind a különböző környezeti tényezők hatására kialakult tulajdonságok), vagyis benső, illetve azzá vált tényezők – önmaguk jelentik a legfőbb akadályokat görcsös egyesülési kísérletükben.¹⁶

¹⁵ Nádas nyilatkozatát az elcsúsztató technikáról a szereplők variációját és ennek episztemológiai-egzisztenciális vonatkozásait illetően lásd: Mindig más történik (Nádas Péterrel beszélget Károlyi Csaba). *Élet és Irodalom*, 2005. 44. sz. 8.

¹⁶ Nádasnak az irodalom komikus, illetve tragikus szerelmi ábrázolásmódjairól tett megjegyzéseit lásd: Nádas: *Az égi és...*, 65–66.

A kiragadott két kapcsolaton kívül számos olyan személyközi viszony van jelen a regényben, amelyek esetében a kettő egységének létrejöttét az egyén neurotikus magára záródásán túl – aminek Ágost a legszemléletesebb alakja – más vagy mások, egy harmadik, egy negyedik személy jelenléte gátolja. Ennek jelentőségét Nádas írásművészetében részletesen tárgyalta többek közt Vikár György, Radnóti Sándor, Bagi Zsolt és Selyem Zsuzsa, így ettől eltekintek. Érintőlegesen ki kell azonban térni még egy olyan interperszonális viszonyra, amely az én magába zártságának feloldását eredményezhetné. Ez a barátság, amelynek a szerelmi kapcsolatoktól való éles különválasztását maga a regény kérdőjelezi meg. Ismét csak kiragadva két példát, ilyen viszony fűzi egymáshoz Madzar és Bellardit, illetve Szemzónét és Szapáry Máriát. Egyik esetben sem válik közössé élettörténetük, de mindkét esetben az együtt eltöltött élet az, ami mint kihagyott lehetőség jelenik meg számukra. Az elbeszélésben ennek példái Szemzóné és Szapáry között a fürdőszobai jelenet (PT I. 391-404.), illetve Madzar és Bellardi között a Duna átúszásának délutánja (PT III. 329-351.). E viszonyok értelmezésekor ismételten a korábban citált Nádas-idézethez fordulhatunk segítségért: ha a szerelem szexustól függetlenített személyi tulajdonságok párbeszéde, úgy nevezze bár Madzar magában tartózkodóan barátság-nak kettejük viszonyát, esetükben is a szerelem egyesítő lehetőségével állunk szemben.

Ahogy láthattuk, Ágost és Gyöngyvér esetében az érzéki vonzódásból és megismerésből kiinduló egyesülés tartóssá válásának lehetetlenségét mutatta fel a regény – az élettapasztalatok által meghatározott személyes összeférhetlenségek következményeként. Hogy ez mégsem szükségszerű akadálya két ember egyesülési lehetőségének, arra Szemzóné és Madzar szerelmi története a válasz, amellyel felmutatja az értelmi szintről kibontakozó összefonódás lehetőségét.¹⁷ Utóbbit azonban mint koruk szemléletével szembeni partizánharcot. Radnóti Sándornak természetesen igaza van abban, hogy a *Párhuzamos történetek* szereplői boldogtalanok. Tartósan azok, de nem azok életüknek minden pillanatában. A regény az egymástól elválasztott individuumok pillanatnyi együttállásait mutatja fel, mint a boldogságnak vagy a boldogság ígéretének pillanatait, hogy egyben bemutassa tartóssá válásának lehetetlenségét is.

III. Személytelen elbeszélő és közös tudat

Radnótihoz hasonlóan Csordás Gábor is a testiség regényeként olvassa a *Párhuzamos történeteket*, erősen támaszkodva Bagi monográfiájának *Emlékiratok*-értelmezésére.¹⁸ Csordás olvasatával szemben azonban mind az elbeszélésmód mind a regény nyelve tekintetében a két nagyregény közötti különbségeket látom meghatározónak. Az *Emlékiratok könyve* ugyanis az írói önteremtés regényeként egy hangsúlyosan túlpoetizált, túlesztétizált egyéni nyelvet és elbeszélésmódot hozott létre. A testiség és az érzékiség a *Párhuzamos történetekben* is valóban az a közös és végső (illetve kiinduló) horizont, amely egybefogja a különböző történeteket, és ezáltal az elbeszélés elvévé válik; ez azonban az a legáltalánosabb közös, amelynek tartóssága mindvégig adott, és amely azonos azzal, amit a regény az állattal azonosít. Ennek közössége megteremtí saját világát az éjszakában, de csak hiányt és űrt hagy a személyiségben, éppen azért, mert nem a *személy* igenlésén, hanem a *test* akarásán alapul. És ez az általános szolgál magyarázatul az elbeszélő végső elszemélytelenítésére, abszolút áttetszőségére, puszta hanggá válására, amely hang képes

¹⁷ Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy a két szereplő kapcsolata és vonzódásaik bármilyen módon is redukálható lenne az értelmire, illetve hogy közös történetészlukban ne játszana jelentős szerepet az érzékiség. De esetükben a megértés nyújt táptalajt vonzalmaik felismerésére és azok elmélyülésére.

¹⁸ Csordás, i. m. 7.

rásimulni bármely szereplő szólamára. Az elbeszélés nyelve, az *Emlékiratok*éval szemben tehát az az általános, amely jellegzetességeit az egyes szereplők nyelvéből meríti, ahogy fejezetenként maga is a situációk egésze által létrejött közösnek a lehetőségeként konstituálódik. Ez a hang mindig annyit szakít ki az általánosból, mind nyelvileg, mind a világról és a dolgokról való tudása értelmében, amennyi a situációban jelen levő aktuális szereplők összessége által létrejöhet mint potenciális közös tudat.¹⁹

E személytelen elbeszélői hang fokalizációja folyamatos, változó ritmikájú csúszásokkal mozog a történetiszálakban cselekvő személyek egyes látásmódjai (világmegragadási módjai), illetve saját láttatásmódja között: vagyis a belső fokalizáció(k) és egy kvázi-külső között.²⁰ A csúszások váltakozó ritmusának mozzanataként például a második kötetben egy hosszan kitarított belső fokalizáció révén Kristóf jelenik meg elbeszélői szerepben. Az elbeszélői tudat és hang (nyelvi és tudásbeli) kompetenciáinak működésbeli szemléltetésére az egyik legkézenfekvőbb lehetőséget Szemzőné, dr. Arnót Irma alakja nyújtja, akinek megnevezései a szövegben azáltal meghatározottak, hogy éppen melyik szereplő(k) belső fokalizációjában mozog az elbeszélés. Maradva a már tárgyalt *Az ész csöndes érvei* című fejezetnél, a fenti megnevezésen túl a „Szemzőné”, „Arnót Irma”, „Irma”, „Irmus” megnevezések tolsztoji precizitását elbeszélői alkalmazásai szerepelnek.²¹ A „Szemzőné, Dr. Arnót Irma” alak Gyöngyvérhez kapcsolódik, az „Arnót Irma”, „Irma”, illetve „Irmus” alakok a még gimnáziumi évekre visszanyúló, a házasságot megelőző ismeretségek révén a barátnőkhöz, és a „Szemzőné” alak e fejezetben elsősorban magához Szemzőnéhez, akiben férje halála „lefoglalt magának egy örökös tegnapot”, és „kilökött a helyéről minden kis maradék holnapot.” (PT I. 342.) És az ő jelenléte (az elbeszélésben Gyöngyvér fokalizációja által kiemelten „dr.”-ként jelölve), belépése Ágost és Gyöngyvér történetiszálába biztosítja a továbbiakban a narrátor számára azt a kompetenciát, amivel szerettezésük megjelenítésekor élettani, pszichológiai értekezésszerű megjegyzéseket fűzhet az egyes eseménymozzanatokhoz. De így van ez egy másik történetiszálban dr. Kienasttal is, akinek pszichológiai ismeretei mindvégig mozgásteret biztosítanak az elbeszélő számára, hogy például a skizofrén Döhring állapotáról értekezzen; a sor hosszasan folytatható.

Selyem Zsuzsa és Bagi Zsolt is a fent vázoltakkal összhangban értelmezi az elbeszélő tudását,²² szemben Margócsy Istvánnal, aki mindenható elbeszélőként azonosítja a regény narrátorát.²³ Margócsy szerint a minden korábbi elbeszélő tudását meghaladó omnipotens narrátor alkalmazásából fakad a regény egyik legnagyobb adóssága is: hogy nem válaszolja meg, ki az a személy, aki elbeszéli a történeteket, és ezáltal nem legitimizálja saját omnipotenciáját. Értelmezésében a regény elbeszélőjének személytelen hangja az a lehetőségeként adott közös tér, amely az egyes élettörténetek érintkezéseit és együttállása-

¹⁹ Ahogy Bagi megjegyzi, nem a szereplők konkrét tudásáról van szó, hanem arról az ismerethorizontról, amelyben mozognak, vagyis amit tudhatnának, ami szervezi tudásukat. Bagi, *A tekintet*, 959.

²⁰ A „külső” és „belső fokalizáció” terminusait Mieke Bal meghatározásának értelmében használom, amely szerint „(a) külső fokalizáció esetében a fabulán kívül elhelyezkedő anonim ágens működik fokalizátorként.” Bal, Mieke: Fokalizáció. In: *Verbális és vizuális narráció*. Szerk.: Füzi Izabella. (Ford.: Ferencz Anna). Szeged, Pompeji, 2011. 136. A regény elbeszélői hangjának fokalizációja, a fentieknek megfelelően, csak annyiban transzcendens a szereplőkéhez viszonyítva, amennyiben azok együttes lehetőségeként konstituálódik – ezért nevezhetjük kvázi-külső fokalizációknak. Az elbeszélő nem a szereplők világán (világain) túli megszólaló ágens, hanem az egyes szereplői világok lehetségesen létrejövő közös terének hangja, egy közös világé.

²¹ Vö. azzal, ahogyan Borisz Uspenszkij a nézőpont vizsgálatának frazeológiai szintjén elemzi a *Háború és béke*ben Napóleon megnevezéseinek alkalmazását. Uspenszkij, Borisz: *A kompozíció poétikája* (Ford.: Molnár István). Budapest, Európa, 1984. 44–55.

²² Selyem, *Liaisons...*, 454–455., illetve Bagi, *A tekintet*, 958–959.

²³ Margócsy István: Margináliák. In: Rác I. Péter (szerk.): *Testre szabott élet*. Budapest, Kijarat, 2007. 188–189.

it juttatja szóhoz; azokat az együttállásokat, amelyek a legáltalánosabb alapról nyújtanak lehetőséget egy a testiség szféráját meghaladó egyesülés és közösség létrehozatalára. Az a tér (az a tudat) tehát, amelyben kimondható az „ők”, a szereplők világában *tartósan* megvalósulatlan, nem realizálható és kimond(hat)atlan „mi”-vel szemben.

Keresztesi József *A jéghegyről* című kritikájában a regény központi konfliktusaként érzékiség és kultúra szembenállását nevezi meg.²⁴ E mellett kívánok magam is állást foglalni, azzal azonban vitatkoznék, hogy az érzékiségben adott „közös nevező fontosabbá válik, mint a regénybeli figurák különbözősége.”²⁵ Nádas regénye valóban törvényszerűségeket tételez például az ember érzéki emlékezetének asszociatív működésmódjában, aminek pregnáns példája a nádas *„ősélmény”*.²⁶ A regény mégis épp szereplőinek különbözőségei által válik általános kultúrkritikává, amennyiben azok megannyi különböző személyiséggel, élethelyzettel, szociális, kulturális, illetve történeti háttérrel mind ugyanarra tesznek kísérletet: létrehozni az ember legalapvetőbbnek gondolt interszubjektív egységeit. Mind sikertelenül. Érzékiségükön/testiségükön kívül ez a sikertelenség és az általa keltett hiány válik közös tapasztalatukká, melynek feloldására képteleneként ismerik fel önmagukat. Nádas korábbi regényeinek politika- és társadalomkritikája így válik egyben súlyos kultúrkritikává. Hogy nem civilizációkritikát mondok, annak oka az az időbeli és térbeli lehatároltság, amelyet a regény a maga számára markánsan kijelöl.

Az ember nem szükségszerűen képtelen társas lényként létezni a *Párhuzamos történetek* szerint. Ennek szemléltetésére szolgált a két szerelmi példa, amelyek ellenkező alapokról indulva mutatták fel az én és a másik egységének lehetőségeit. De a maga számára teremtett emberi világa képtelenné teszi őt a legalapvetőbb személyközi kapcsolatok kialakítására is: az ember csupán önmaga számára okozott árvaságának sorsközösségében osztozik tartósan másokkal. A regény világában az, ami sajátosan emberi – az értelem, a gondolkodás által teremtett –, elválaszt és szenvedésbe taszít. „A szerelem ebbe lép, kísérletet tesz az összeköttetésre.”²⁷

²⁴ Keresztesi József: *A jéghegyről*. In.: Rácz I. Péter (szerk.): *Testre szabott élet*. Budapest, Kijárat, 2007. 166.

²⁵ Uo. 168.

²⁶ Az „ősélmény” a *Párhuzamos történetek*ben a szereplőknek az a primer érzéki, szexuális élménye, amire testi emlékezetük asszociatív módon tér vissza másokkal való érintkezésük során, és amely alapjaiban határozza meg a szereplők érzékiséghez és szexualitáshoz való viszonyát. Ágost esetében ilyen élmény a svájci fiúintézet zuhanyjeleneteinek tapasztalatai, Gyöngyvér esetében az, ahogyan a nevelőszülők kisgyerekként még az állatokkal azonos szinten sem kezelték, Lehrné Demén Erna estében saját homoszexualitását illetően a szoptató, Geertéhez fűződő tapasztalatai stb. A nádas *ősélmény* talán első megjelenése, előzménye a *Ma* szövegének nagymamájához köthető, akiben unokája sima bőrének érintése kelti fel lányként Görögországban megtapasztalt első és későbbi egész életére elcsendesült szexuális vágyának emlékét.

²⁷ Nádas, *Az égi és...*, 153.